

Marko ČUDIĆ

Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar
Hungarológiai Tanszék
Belgrád, Szerbia
marko.cudic@gmail.com

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ MŰVEINEK
FORDÍTÁSI KIHÍVÁSAI:
ADALÉKOK A TÉMA TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

The translational challenges of the works of
László Krasznahorkai: Additions to the study of the subject

Prevodilački izazovi u delima Lasla Krasnahorkaija:
Prilozi izučavanju teme

A tanulmány Krasznahorkai László művei szerbre való átültetésének nehézségeit próbálja körülírni-érzékelteni, nemcsak fordításelméleti és gyakorlati szempontból, hanem a szerb kiadópiac és kiadói politika helyzetét is tekintetbe véve. Három Krasznahorkai-könyv jelent meg eddig szerb fordításban, ebből kettőt a tanulmány szerzője fordított, így egyfajta szubjektivitás az elemzésben elháríthatatlan volt. A fordítói nehézségekről és műhelytitkokról csak e két mű – *Az ellenállás melankóliája* című regény, illetve a *Megy a világ* című novelláskötet – kapcsán lesz szó. A harmadik szerbül megjelent Krasznahorkai-kötet – a *Sátántangó* – kiadói és a fordításetikai problémák kapcsán említődik meg. A fő probléma, amely rányomja bélyegét a szerbiai Krasznahorkai-recepcióra, a kiadók anyagi helyzete és túlzott ambícióik közötti ellentétből fakad, ezt próbálja – a konkrét műfordítási problémákon kívül – körüljárni ez a tanulmány.

Kulcsszavak: kis nyelvek, kiadói politika, fordítási nehézségek, fordításetika

A műfordítással foglalkozó tanulmányokban-esszéikben, még akkor is, amikor ezeknek a szövegeknek a szerzői saját fordítási tapasztalataikról beszélnek, önkritikát gyakorolnak vagy műhelytitkokat fednek fel, ritkán esik szó az adott ország kiadói politikájáról. Márpedig ha Krasznahorkai László szerbre való

fordításainak nehézségeiről beszélünk, akkor, mielőtt még rátérnénk a műhelytitkokra, az önkritikára vagy az öntömjénezésre¹, elsősorban a kiadói politikáról kellene szót ejteni, hiszen máshol is, de főleg az utóbbi néhány évtized Szerbiájában, egy külföldi szerző fogadtatása leginkább a kiadók politikájától-poétikájától, anyagi helyzetétől függ.

A szocialista Jugoszlávia szétesése, a polgárháborúk, a kilencvenes évek elszegényedéssel járó izolacionista politikája oda vezettek, hogy a valaha kiváló jugoszláv-szerb belgrádi kiadóvállalatok (Nolit, Prosveta, Rad, Narodna knjiga, hogy csak a legnagyobbakat említsük) vagy csődbe jutottak, vagy a miloševići nacionalista politika irodalmi szócsöveivé váltak, ami óhatatlanul a valaha kitűnő minőség rovására ment. Ezek a kiadóvállalatok, akármennyire is működött bennük időről időre a szocialista országokra jellemző cenzúra, mégis a legfrissebb világirodalmi, illetve a legújabb elméleti művek szerbhorvát fordításaival is büszkélkedhettek egészen a közös ország 1991-es tragikus, polgárháborúba torkolló összeomlásáig.

Onnantól kezdve egészen a mai napig – beleértve az újabb békeidőket is, amelyeket a kapitalista rendszerre való vad és kontrollálatlan áttérés jellemezett – a kiadóvállalatokban a régebbi rendszerszerű, tervezett munka helyett egyfajta káosz, anarchia uralkodott el; tisztelet illeti ugyanakkor azt a néhány kisebb, független, jó koncepcióval, önálló ízléssel rendelkező kiadót (Fabrika knjiga, LOM, Akademska knjiga, Kairos, Štrik), amelyek megbízható, tapasztalt műfordítókat angazsálnak, akiket becsületesen megfizetnek, valamint betartják a szerzői jogokra vonatkozó szabályzatokat. Ez pedig, valljuk be, különösen kortárs szerzők esetében, rendkívül fontos tényező.²

Ilyen rendezetlen körülmények között természetesen érthető, hogy a magántulajdonban levő kiadóknak alapvető létfeltétele, hogy profitorientáltak legyenek, tehát hogy elsősorban eladható könyveket, bestsellereket forgalmazzanak. Ily módon az ún. elitirodalom vagy ingyenceknek szánt irodalom, mint például Krasznahorkai regényei, egy kis könyvpiacra nem kecsegtethetnek nagy üzleti sikerrel. Talán ez lehetett az oka annak, hogy az első Krasznahorkai-könyv szerbül csak 2013-ban jelent meg. Pedig Krasznahorkai neve nem csengett ismeretlenül a művészfilmek kedvelői körében, hiszen Tarr Béla *Werckmeister*

¹ Ha már az öntömjénezésről beszélünk, bármennyire visszataszítóan vagy szerénytelenül is hangozhat itt ennek az említése, de a szerbiai Krasznahorkai-recepcióba beletartozik az a tény is, hogy e sorok írója 2019-ben a *Megy a világ* című Krasznahorkai-fordításáért megkapta a legrangosabb szerbiai műfordítói díjat, a Miloš N. Đurić-díjat az év legjobb próza fordításáért.

² A (fordítás)publikálási stratégiákról jó összefoglalót ad Hale (Hale 2005, 190–194).

harmóniák (1994), illetve *Sátántangó* (2000) című filmjeit a belgrádi Kinoteka művészmozi némi késéssel ugyan, de bemutatta a kétezres évek elején. Mint a sokkal nagyobb könyvpiacok esetében, itt is megvolt tehát az alap, a filmek megelőzték a könyvfordítások megjelenését, ám ez esetben nem serkentették igazán azok előkészítését, megjelenését. A szerb kiadók érdeklődését, mint általában, ebben az esetben is az író átütő nemzetközi, elsősorban az angol-amerikai kritikánál, értelmiségi körökben elért sikere keltette fel.

Ebben a tanulmányban elsősorban annak a két Krasznahorkai-könyvnek a fordítási kihívásairól szeretnék szólni, amelyeket magam fordítottam, *Az ellenállás melankóliája* című regényről, amelynek a szerb fordítása 2013-ban jelent meg, illetve a *Megy a világ* című műről, amelynek szerb változata 2019-ben látott napvilágot, bár szeretnék a *Sátántangó* 2015-ben megjelent szerb fordításáról is néhány szót ejteni, kerülve a fordításkritika érzékeny területét. Eleddig ugyanis a szerb olvasónak (csak) ez a három Krasznahorkai-könyv áll rendelkezésére.

Az ellenállás melankóliájának fordítására Nataša Anđelković, a belgrádi Plato kiadóvállalat akkori szerkesztője biztatott. Szándékosan azt mondom, hogy „biztatott” és nem azt, hogy „felkért rá”, mert eleinte nem igazán hittem a Krasznahorkai-próza fordíthatóságában, nemcsak a megoldhatatlannak tűnő technikai kérdések, vagyis a rendkívül jellegzetes Krasznahorkai-mondatok szerbre való átültetése miatt, hanem amiatt is, hogy nehéz volt előrelátni, miféle „irodalmi (több)rendszerbe” (Even-Zohar 2007, 209–218; Even-Zohar 2004, 192–197; Gentzler 2005, 169–170; Shuttlework 2005, 176–179) fog egy így lefordított Krasznahorkai-regény (amely sokak szerint a mai napig is a *Sátántangó* és a *Háború és háború* mellett a szerző legjobb műve) beilleszkedni. Minden országnak megvan ugyanis a saját magyar irodalma, amely értelemszerűen eltér a magyarországi kánontól. Ha Olaszországban például széles olvasói-értelmiségi körökben a magyar irodalom szinonimája Márai Sándor, akkor Szerbiában ugyanezt a helyet az utóbbi évtizedekben Hamvas Béla életműve foglalja el, Sava Babić fordításában.³

Egy ilyen közegbe, ilyen elvárási horizontba való beilleszkedés többszörösen is nehéz, hiszen az ún. tömegértelmiséget megszólító, apodiktikus, viszonylag egyszerű, ezotériába torkolló megoldásokat ígérő, egyfajta filozófiai tanácsadásként működő Hamvas-gondolatvilág helyett itt egy ínycsekből álló, a modern művészfilmeket és a zenét jól ismerő, elit és kisszámú értelmiségi réteghez szóló művel állunk szemben. Az egyetlen kapcsolódási pont Hamvas Béla filozófiája és Krasznahorkai prózája között talán az, hogy mindkét szer-

³ A szerbiai Hamvas-kultuszt más helyen már megemlítettem (Čudić 2018, 27–28).

ző szinte rögeszmés témája a valaha létezett „aranykor”, illetve „jobb idők”, amelyek helyett egy új, baljós rend következett vagy következik (majd be), Krasznahorkainál gyakran apokaliptikus motívumokkal átítatva. A művelt szerb olvasó szemében a regény stílusát, tematikáját, létértelmezését tekintve inkább Hermann Broch, Thomas Bernhard és José Saramago műveivel rokonítható. A szerb recepció is ebből az irányból olvasta a könyvet, többek között Milan Vljajčić rangidős könyv- és filmkritikus, aki szerint „hipnotikus hangulatú és csodálatos stilisztikai virtuozitással megírt regényről van szó, amely az életem utóbbi húsz-egynéhány évének olyan éjszakai csúcsovasmányai mellé kívánczok, mint amilyenek José Saramago *Ricardo Reis halálának éve*, W. G. Sebald *Austerlitz*, illetve Thomas Bernhard *A menthetetlenje*” (Vljajčić 2013, 22).⁴ Ahhoz tehát, hogy a regényt ilyen szerzők műveinek szellemi rokonaként lehessen olvasni, ahhoz, hogy ebbe a jelrendszerbe, ebbe az elvárási horizontba illeszkedjen bele, a fordítónak a nyelvi megformáltságra, a megszakítatlan szöveghempőlygésre, az ebből eredő Krasznahorkai-próza sajátos ritmusára, a regiszterváltásokra fokozottan oda kellene figyelnie, ám az odafigyelés természetesen még nem elég, a célnyelvű szövegnek is valamiképpen tükröznie kellene ezeket a jellegzetességeket.

Arról, hogy milyen konkrét nehézségekkel szembesültem *Az ellenállás melankóliája* szerbre való fordítása közben, másutt már írtam (Čudić 2016, 19–38). Összefoglalásként mindössze egy általánosabb, inkább szöveg szintű, mint konkrét lexikális vagy idiomatikus példára szeretnék itt újra röviden kitérni. A regény nyitófejezetében (ez a jelenet a *Werckmeister harmóniák* című filmből kimaradt), a baljós vonatjelenetben a narrátor hangja keveredik a vonaton utazó, ugyancsak ironikusan bemutatott kispolgár Pflaumné belső gondolatmenetével. Ezt a hangot a Krasznahorkaira jellemző sztenderd, választékos nyelven megfogalmazott körmondatok jellemzik. Ezzel szemben a Pflaumné vonatfülkéjébe, illetve privát terébe hivatlanul betolakodó útítárs, az idős piaci kofa rövid mondatokban, bárdolatlan alföldi dialektusban szólal meg, ám ez a nyelvezet nem az úgynevezett „józan paraszti ész” képviselője, hanem már egy média, propaganda által kontaminált rusztikus beszéd. A centrális fordítói probléma ezen a helyen az, hogy milyen módon lehet a fordításban érzékeltetni ezeket a hirtelen fellépő nyelvi és stiláris regiszterváltásokat, amelyek a regény ritmusát, szövegfolyondárját is némileg megakasztják. A fő kérdés az, hogy a szerb nyelv gazdag dialektális tárházából konkrétan melyik nyelvjárást kellene kiválasztani a fordításban, illetve kell-e, célravezető-e valamilyen konkrét

⁴ A kritikai, illetve szakirodalmi idézetek fordításai az enyémekek – a szerző.

dialektust választani, vagy pedig a normától való eltérést kell-e csupán érzékelteni.⁵ Márpedig valamiféle fordítói döntést hozni kell, a hirtelen és radikális, majdnem sokkoló regiszterváltást érzékelendő.

Ezen a ponton lép be a szövegbe óhatatlanul is a fordító személyisége, szubjektivitása, hiszen egy autentikusnak hangzó modern nyelvjárást kellene megteremtteni. Ezzel azonban olyan érzékeny kulturális terepre jutunk, amelynek a szerb etnikai korpuszon belül kínos politikai implikációi lehetnek. Nem mindegy ugyanis, hogy *melyik* nyelvjárást vagy nyelvjáráskeveréket alkalmazzuk, főleg ebben a kontextusban, hiszen a Pflaumné intim terébe beletörtető piaci kofa valahol a baljós „új idők” eljövételét is jelzi, annak ellenére, hogy ő is a csöcselék áldozatává válik, amikor Pflaumné leendő gyilkosa, megunva a kofa monológját, nemes egyszerűséggel egy ökölcsapással leüti őt. Az agresszív, műveletlen kofa tehát egy betolakodó mentalitás képviselője.

Így aztán a tájszólás kiválasztása valóban rendkívül kényes téma a szerb nyelvi korpuszon belül, főleg az utóbbi évtizedek politikai és társadalmi változásait figyelembe véve. Ugyanakkor a politikai korrektség – amely itt egy neutrális, a sztenderdtől csak enyhén eltérő, földrajzilag nem lokalizálható nyelvezet használatát feltételezné – egyáltalán nem biztos, hogy megfelelő szövegekivalenciát eredményezne a célnyelvben. Vannak szituációk, amikor a fordítónak vállalnia kell a kockázatot, és ez, véleményem szerint, éppen egy ilyen szituáció, mert – tekintettel arra, hogy nyitójelenetről van szó – óhatatlanul is egy alaphangot üt meg, meghatározza a későbbi fejezetek olvasását.⁶ Végül egy olyan tájszólás(keverék) mellett döntöttem, amely inkább a Drina folyótól nyugatra élő boszniai, horvátországi szerbek beszédét jellemzi, ami már csak azért is hangozhat furcsán, elidegenítően vagy váratlanul a szövegben, mert a magyarországi Alföld régió az észak-szerbiai Vajdasággal határos, ahol ez a fajta beszéd a XX. század folyamán három hullámban (1921-ben, 1946-ban, illetve 1995-ben) ideköltözött boszniai, horvátországi, montenegrói szerb telepéseknek a vajdasági szerb dialektusoktól látványosan eltérő tájszólását jellemzi.

⁵ Papp György szerint nem szerencsés ilyen esetekben egy konkrét nyelvjárást választani: „Mit tegyen a fordító egy adott nyelvjárással és a nyelvjárásiassággal általában? Ennek poétikája éppen csak körvonalazódik a szakirodalomban. Annyi biztos, hogy a Niš környéki dialektust nem tükrözhetem a szegedi nyelvjárással, mert fölmerül az olvasóban, hogy miért éppen azzal. Tehát csak általános elemeket, jegyeket építhetek be szövegembe, és a *köznyelvi norma alatiság* lesz az iránytű” (Papp 2001, 74–75, kiemelés az eredetiben).

⁶ Ugyanakkor ez nem kis rizikóval jár. Vannak olyan szituációk, mondja Gayatri Chakravorty Spivak, amikor „a szerző stilisztikai kísérletezéseihez való fordítói ragaszkodás különböző szöveget eredményezhet” (Spivak 2004, 400).

Márpedig az eredeti szövegben is ebben a jelenetben váratlan, szinte sokkoló regiszterváltással találkozunk. Az volt az érzésem, hogy a fordításban a narrátori sztenderd szerb nyelvről a vajdasági szerbek dialektusára való áttérés nem lett volna ennyire váratlan hatású. Persze az efféle fordítói szubjektivitás vagy radikalizmus polarizálhatja is a célnyelvi olvasóközönséget, amiről, legalábbis a szóbeli kritikák vagy dicséretetek alapján ítélve, volt alkalmam személyesen is meggyőződni.

A *Sátántangó* szerb fordításának megjelenési történetét pedig inkább fordítászociológiai és fordításetikai, mint fordításelméleti fenoménként érdemes megemlíteni. Miután 2013-ban *Az ellenállás melankóliája* a szerb olvasóközönségnél és a kritikánál egy magyar könyvre nem jellemző élénk recepciót váltott ki, vagyis Krasznahorkai regénye úgymond sikertörténet lett a vájt fülű kritikánál, a kiadók érdeklődése is megnőtt. Semmilyen konkrét ajánlatot azonban nem kaptam, semmilyen konkrét könyvfordítási tervet nem lehetett véghez vinni. A probléma, mint azt már e szöveg elején megemlítettem, minden bizonnyal a kis, nem kommersz szerb kiadók anyagi gondjaiban – márpedig Krasznahorkai-prózát, tekintettel annak elitizmusára, Szerbiában csak ilyen kiadóknál lehet elképzelni –, illetve a „vad”, szabályozatlan könyvpiachoz szokott kiadói mentalitásban – magyarul, a szerzői jogdíjak kifizetését mellőzni próbáló hozzáállásban – keresendő. Így hát újfent csak az egyéni kezdeményezésre lehetett számítani, tehát, mondjuk, egy szerkesztő agilitására, mint *Az ellenállás melankóliája* esetében. Arra azonban, bevallom, még én sem számítottam, hogy 2013 végén, szinte a semmiből hirtelen előbukkan egy kezdő (bár már nem annyira fiatal) fordító, szakmáját tekintve újságíró, Moguscij Zoltán, azzal, hogy ő bizony önszorgalomból, a szerzővel, illetve kiadókkal való előzetes megbeszélés vagy szerződéskötés nélkül, lefordította szerbre az egész *Sátántangót* (!). Ezt a tényt Moguscij személyesen, a 2013-as belgrádi könyvvásáron közölte magával Krasznahorkai Lászlóval, a könyvvásár vendégével, aki ezen értelemszerűen elcsodálkozott és meglepődött.

Ez az önszorgalom, első nekifutásra, bármennyire is a procedúrákat, szabályokat kikerülő „kalózkodásnak” tűnhet, ugyanakkor egy tiszteletet parancsoló kitarásról is tanúskodhat, látószög kérdése. Szerbiában, a Kelet-Közép-Európára oly jellemző, szinte már örkényi groteszk országában, ez nem is olyan meglepő. Sőt, végső soron nem is biztos, hogy negatív végeredménnyel kecsegtet. Ebben az esetben az utóbbiról beszélhetünk. A szerzővel és a potenciális kiadóval való előzetes egyeztetés alapján ugyanis úgy döntöttem, hogy mint már viszonylag tapasztalt műfordító, belenézek a szövegbe, és ha a fordítás nem üti meg a mércét, akkor, jobb időkre várva, egyszerűen nem jelenik meg.

Kiderült azonban, hogy Mogucsij Zoltán fordítása nagyon is precíz, korrekt, még ha néhol előfordul is benne néhány tipikus kezdő hiba, úgyhogy, tekintettel az olvasóközönség Krasznahorkai-éhségére, a belgrádi Dereta kiadóvállalat szerkesztőjével, Aleksandar Šurbatovićtyal úgy döntöttünk, hogy az én kontrollszerkesztésemben és előszavammal megjelentetjük Mogucsij Zoltán *Sátántangó*-fordítását. Nem szeretnék itt most a fordító megoldásainak kritikájába bocsátkozni, ez részemről nem lenne sem kollegiális, sem korrekt, főleg, ha már a fordítása megjelenése mellett voksoltam. Egyetlenegy, de fontos megjegyzésem volt és van: a cím. Ez azonban sem a fordító, sem a saját rovásomra igazából nem írható. Szerbül ugyanis a *Satantango* cím, amelyről a szerkesztő döntött, műszó, és nem jelent semmit, idegenül, természetellenesen hangzik (Krasznahorkai 2016a). A szerkesztő azzal érvelt, hogy ez a cím a filmre emlékezteti majd az olvasókat, de szerintem éppen ezt kellett volna kikerülni, mondjuk, a *Sotonin tango* vagy a *Sotonski tango* vagy valami hasonló címválasztással (szó szerint visszafordítva „Sátáni tangó” vagy „A sátán tangója”). Igazolják ezt a regény más nyelvekre való fordításainak címei is, elég itt például Kovács Lea horvát fordítására gondolni: horvátul a cím úgy hangzik, hogy *Sotonski tango* (Krasznahorkai 2016b). Egy efféle megoldással a szerb fordításban is természetesebben hangzott volna a cím, és más módon kapcsolódott volna a szerb olvasóközönség szemében a már régen megnézett filmhez is.

A *Megy a világ* című könyv, tekintettel arra, hogy rövidebb, heterogén írásokból áll, értelemszerűen másféle fordítói stratégiát igényel, mint a regények, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ebben a könyvben Krasznahorkai néhány helyen eltér a rá jellemző hosszú mondatoktól, sőt, például a *Fehér György Molnár Henrikje* című írásban a rövid, pattogó mondatokra épít (Krasznahorkai 2013a, 139–152). Itt is, legalább annyira, mint a *Sátántangó* esetében, a megfelelő címválasztás az egyik legfontosabb fordítói probléma. Márpedig a *Megy a világ* cím a maga (látszólagos) egyszerűségében valójában rendkívül nagy problémának mutatkozott, csak a legvégén, hosszú töprengés után adtam címet a könyvnek. Ez a cím ugyanis első nekifutásra amolyan közhelynek, (népi) mondásnak vagy frazeologizmusnak tűnhet még a magyar olvasó számára is, kb. azzal a jelentéssel, hogy „múlnak az évszakok”, „fejlődik a világ”, „múlnak az évek”, vagy valami ehhez hasonlóval. Holott a magyar frazeológiai szótárakban ez a kifejezés ebben a formában sehol sem szerepel, és a Google-keresés is csak Krasznahorkai művének címét adja meg. Egyfajta trükkről, „krasznahorkaizmusról” van szó tehát (még akkor is, ha a kifejezés közhelyszerű hangzása miatt nem lehet itt holmi *hapax legomenon*ról beszélni), amely,

tekintettel a könyvben összegyűjtött szövegek-meditációk-novellák tematikáját, a világból való kivonulás programjáról tanúskodik.⁷

Mint azt a *Sátántangó* példáján már láthattuk, a más nyelvre való fordítások címei segíthetnek. Ebben az esetben azonban még ez sem biztos. Az angol cím, *The World Goes On* (John Batki, Otilie Mulzet és George Szirtes fordítása) találó, ám szerb verzióban túlzottan optimistán hangzana, márpedig ez a fajta optimizmus ennek a könyvnek az esetében legfeljebb ironikusan értendő. A német cím, a *Die Welt voran* (Heike Flemming fordítása) ugyancsak az előre mozgásra fekteti a hangsúlyt. A horvát fordító, Viktorija Šantić, a könyvnek a *Svijet ide dalje* (A világ megy tovább) címet adta, ami azért problematikus, mert a könyvben található egyik írás rájátszik a könyv címére, illetve finoman pontosítja azt. Ráadásul az eredetiben a *Megy a világ előre* című szöveg a Gonosz, a Sátán elszabadulásának és egy új világrend bekövetkezésének narratori víziójáról beszél a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadások után.

A *Megy a világ* mint könyvcím és a *Megy a világ előre* mint a könyvben található egyik kulcsszöveg címe tehát egymásra játszik, és ha fordítóként úgy döntünk, hogy egyformán fordítjuk le mind a kettőt, akkor magát a könyvet olyan sok más novellagyűjtemény sorába tesszük, amelyben egy, a kötetben található írás címét emeljük ki, ami, főleg ilyen tudatos szerzői játék esetében, szerintem megengedhetetlen. A *Megy a világ előre* szövegcímet egyébként még talán úgy is lehetne értelmezni, mint valami jámbor népdal vagy népies dalocska első versszakát, amely, mondjuk, így vagy hasonlóképpen is hangozhatna: *Megy a világ előre / én pedig a mezőre*. Metaforikus potenciálját tekintve, a *Megy a világ* kifejezés ebben a kontextusban talán leginkább Federico Fellini *E la nave va* című filmjének a címére és részben jelentésmezejére is emlékeztethet.

Végül, hosszú töprengés után, miután elvettem a körülíró és a lényegyet elbanalizáló címeket, mint például azt, hogy *Život ide dalje* (Az élet megy tovább) vagy a *Život teče* (Megy az élet) alternatívát, az egyszerű, ám szerb nyelven első pillantásra furcsán hangzó tükörfordítás, az *Ide svet* mellett döntöttem, magát a könyvben található (kulcs)szöveget pedig úgy fordítottam, hogy *Ide svet napred* (Megy a világ előre), tehát újfent szó szerint. Az elidegenítő és ebből kifolyólag figyelemfelkeltő effektus itt a szerb olvasó számára abból is fakadhat, hogy a mondat igével kezdődik, ami szerbül ritkábban fordul elő. Az ilyen rövidebb szókapcsolatok, lexikális egységek szó szerinti fordítása tehát,

⁷ Szerbül valamivel részletesebben írtam a *Megy a világ* című kötet fordítási nehézségeiről, de ezt, a jelen szöveggel ellentétben, a célnyelvű olvasó szemszögéből próbáltam megtenni (Čudić 2020, 90–102).

legalábbis Krasznahorkai prózája ezt mutatja, néha akár célravezető is lehet. Egyszerű, de furcsa, vagy egyszerűségében is furcsa, szokatlan, ez lehetne a Krasznahorkai-könyvcímek mottója, és ezt kellene valahogy a fordítás(ok)ban is érzékeltetni.

Ezzel azonban még nem merítettük ki a könyvben található, fordítói szempontból kihívást jelentő szövegcímekeket. Még egyet említünk itt, *A Théseus-általános* című, filozofikus témájú írást. A szerzővel való konzultálás után kiderült, hogy az *általános* voltaképpen egy pszeudomatematikai kifejezés, amely az *állandóra* emlékeztethet, ám mégsem az. Újfent tehát egy *krasznahorkaizmussal* van dolgunk. A konvencionális matematikai terminus, a *konstanta* helyett tehát valami mást kellett kitalálni. Tekintettel arra, hogy nem egy állandóról, hanem általánosról beszélünk, illetve figyelembe véve azt, hogy a szerb matematikai szaknyelv az idegenül csengő, főleg görög vagy latin eredetű kifejezéseket részesíti előnyben, a szerzővel, illetve más szerb fordítókkal való hosszas konzultációk után az *univerzala*, a gyakorlatban nem használatos szó mellett döntöttem, amelyet semmiképp nem kell összetéveszteni az *univerzalizával*, amely nyelvészeti szakszó, és nyelvi univerzálét jelent. Több probléma vagy ellenérv is felvetődhetne persze ez ellen a kifejezés ellen, hiszen a szerb olvasónak ez inkább valami pszeudofilozófiai, mint pszeudomatematikai szakszónak tűnhet, még akkor is, ha az általános elidegenítő effektust talán sikerült is némiképp megőrizni.

Végül, de nem utolsósorban, ebben a könyvben is a legkülönbözőbb regisztráltásokkal találkozunk. Itt csupán az egyik legérdekesebb, legszokatlanabb regisztráltást említeném, amelynek fordítói megoldása egyáltalán nem biztos, hogy funkcionális ekvivalenciát eredményezett. A *Nine Dragon Crossing* című novella végén a holtreszeg – minden bizonnyal magyar – hatvanéves szinkrontolmács shanghai hotelszobájában félálomba merülve egy helyi tévécsatorna műsorát nézi (vagy inkább hallgatja). Ekkor egy majdhogynem transzcendens élménye lesz: a tévében egy előadó (vagy prédikátor) egy emelvényről az élet és a világ értelméről beszél, a létezés utolsó kérdéseit feszegetve. Ám a névtelen prédikátor ezt dél-kínai, lágy, kantoni dialektusban teszi. A lágy, dél-kínai beszéd ritmikusan váltakozik a narrátori hanggal, illetve a novellahős belső monológjával. Az író ezt, érdekes módon, nem magának a kínai nyelvnek a „grammatikátlanságával” (Apter 2006, 245) próbálja érzékeltetni, hanem úgy, hogy ékezetek nélküli magyar nyelven prezentálja az előadó/prédikátor beszédét (Krasznahorkai 2013a, 119–125).

A fordításban, amely a szerb ábécé latin betűs változatában jelent meg, hasonló eljárást alkalmaztam, nem használtam ékezeteket a *š, č, đ, ć, ž* betű-

kön, tehát helyettük következetesen *s*, *c* és *z* betűket írtam (a *đ* helyett *dj*-t használtam). A probléma akkor merült fel, amikor a szövegszerkesztő ezt először hibának nézte és javítást követelt, amikor pedig megpróbáltam neki elmagyarázni, hogy ez az eljárás valójában a dél-kantoni kínai dialektus lágyítást szeretné érzékeltetni, lábjegyzetet kért, amibe végül bele is egyeztem. Műfordítóként egyébként a lábjegyzetelést nem tartom szerencsés megoldásnak, főleg a Krasznahorkai-próza esetében. Ám amikor egy megoldás a szerkesztő szemében efféle magyarázat nélkül egyszerűen fordítói hibának tűnik, akkor kénytelenek vagyunk lábjegyzetben magyarázatot adni. Ha ez a magyarázat efféle poétikai és nem tárgyi – például kulturális reáliákra vonatkozó – problémára utal, akkor ez konkrét esetben egyfajta kisebb fordítói vereségként is elkönnyvelhető (Krasznahorkai 2019, 121).

Remélhetőleg e néhány kiragadott példa alapján is legalább részben érzékeltetni lehetett azt a komplex kulturális és irodalmi jelrendszert, amelybe Krasznahorkai művei a szerb kontextusban beágyazódnak vagy beágyazódni hivatottak. Ennek folytán annak a felelőssége, hogy milyen lesz egy vagy több mű recepciója az adott kultúrában, elsősorban a fordítóra hárul. Ebben a kiadói stratégia, amelyet elsősorban a profit utáni hajsza vagy a villámgyors pozitív kritikai visszhang reménye vezérel, nem biztos, hogy segít, legalábbis ha Krasznahorkai-művekről beszélünk. Sőt, szinte biztos, hogy nem segít, illetve kontraproduktív lehet. Közhelyszerűen hangozhat, hogy a Krasznahorkai-műveknek már az olvasása is rendkívül időigényes, a fordításukról nem is beszélve. Krasznahorkai nemzetközi recepciója kapcsán rendkívül gyakran idézik vagy parafrázálják, bár rendszerint pontos hivatkozás nélkül, W. G. Sebald (1944–2001) kortárs német prózaíró kijelentését, miszerint „Krasznahorkai víziójának egyetemessége a *Holt lelkeket* író Gogoléval rokon, s a kortárs irodalommal kapcsolatos minden kétségünket eloszlatja” (lásd többek között például Kiss 2019). Ez a kijelentés még a kilencvenes évekből származik, ám azóta nagyon megváltozott a világ, az élettempó, az irodalomhoz való hozzáállás. Félő, hogy az instant megoldások „filozófiája” nemsokára az irodalomra is szép lassan rátelepszik. Ebben az esetben pedig ennek a tendenciának, főleg a kisebb kultúrákban, kisebb nyelvekben, az egyik első áldozata a fordítás és a fordításirodalom lesz.⁸ Ezt részben ezzel a szöveggel is bizonyítani szerettem volna. Remélhetőleg az elkövetkező évek, évtizedek megcáfolnak majd.

⁸ Emily Apter szerint a „globális nyelvek megváltoztatják a hatalmi egyensúlyt a világ kultúrájában” (Apter 2006, 3).

Irodalom

- Apter, Emily. 2006. *The Translation Zone: A New Comparative Literature*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Čudić, Marko. 2016. *Négy kísérlet Krasznahorkai Lászlóról / Četiri ogleđa o Laslu Krasnahorkaiju*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Čudić, Marko. 2018. Szemelvények a magyar irodalom utóbbi néhány évtizedének szerbiai recepciójából. *Szépirodalmi Figyelő* (6): 27–39. http://epa.niif.hu/01400/01433/00089/pdf/EPA01433_szepirodalmi_figyelo_2018_6.pdf (2021. ápr. 25.)
- Čudić, Marko. 2020. Zbirka *Ide svet* Lasla Krasnahorkaija sagedana iz prevodilačke perspektive. In *Prevođenje kao veština i kao umetnost: Zbornik u čast Branimiru Živojinoviću povodom devedesetogodišnjice rođenja*. Ur. Kostić, Jelena et al. 99–102. Beograd: Fokus. <http://www.komunikacijaikultura.org/E-books/Zivojinovic.pdf> (2021. ápr. 25.)
- Even-Zohar, Itamar. 2004. The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem. In *The Translation Studies Reader*. Venuti, Lawrence (ed.). 192–197. London and New York: Routledge – Taylor&Francis Group.
- Even-Zohar, Itamar. 2007. A fordítás helye az irodalmi (több)rendszer elméletében. In *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Ford. Janovits Enikő Mária. Szerk. Józán Ildikó – Jeney Éva – Hajdú Péter. 209–218. Budapest: Balassi Kiadó.
- Gentzler, Edwin. 2005. The role of the literary system in the larger social system. In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Baker, Mona (ed.). 169–170. London and New York: Routledge – Taylor&Francis Group.
- Hale, Terry. 2005. Publishing strategies. In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Baker, Mona (ed.). 190–194. London and New York: Routledge – Taylor&Francis Group.
- Kiss Judit. 2019. *Aki a törekeny örökkévalóságról hoz hírt – Krasznahorkai László Kossuth-díjas író díszdoktori címet kapott Kolozsváron*. <https://kronikaonline.ro/kultura/aki-a-torekeny-orokkevalosagrol-hoz-hirt-n-krasznahorkai-laszlo-kossuth-dijas-iro-diszdoktori-cimet-kapott-kolozsvaron> (2021. ápr. 25.).
- Krasnahorkai, Laslo. 2013b. *Melanholija otpora*. Preveo s mađarskog Marko Čudić. Beograd: Plato.
- Krasnahorkai, Laslo. 2016a. *Šatantango*. Preveo s mađarskog Zoltan Mogušćij. Redaktura prevoda Marko Čudić. Beograd: Dereta.
- Krasnahorkai, Laslo. 2019. *Ide svet*. Preveo s mađarskog Marko Čudić. Beograd: Rende.
- Krasznahorkai László. 2013a. *Megy a világ*. Budapest: Magvető.
- Krasznahorkai, László. 2013c. *The World Goes On*. Translated by John Batki, Otilie Mulzet and George Szirtes. New York: New Directions Publishing.
- Krasznahorkai, László. 2015. *Die Welt voran*. Übersetzt von Heike Flemming. Berlin: S. Fischer Verlag.

- Krasznahorkai, László. 2016b. *Sotonski tango*. Prijevod Lea Kovács. Zagreb: Naklada OceanMore.
- Krasznahorkai, László. 2017. *Svijet ide dalje*. Prijevod Viktorija Šantić. Zagreb: Naklada OceanMore.
- Papp, György. 2001. *Milyen kritika a fordításkritika?* Tóthfalu: Logos.
- Shuttleworth, Mark. 2005. Polysystem theory. In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Baker, Mona (ed.). 176–179. London and New York: Routledge – Taylor&Francis Group.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 2004. The politics of translation. In *The Translation Studies Reader*. Venuti, Lawrence (ed.). 397–416. London and New York: Routledge – Taylor&Francis Group.
- Vlajčić, Milan. 2013. Melanholija otpora. *Blic*, Beograd, 22. okt., 22.

THE TRANSLATIONAL CHALLENGES OF THE WORKS OF LÁSZLÓ KRASZNAHORKAI: ADDITIONS TO THE STUDY OF THE SUBJECT

The paper deals with the difficulties of translating the works of László Krasznahorkai into Serbian, not just from the perspective of translation theory and translation practice, but also from the situation of the Serbian publishing market and publishing policy. Three Krasznahorkai books have been published in Serbian translation so far, two of which have been translated by the author of this study, so a kind of subjectivity in the analysis was unavoidable. The difficulties of translation and the secrets of the translator's workshop will be discussed only in connection with these two works – the novel *The Melancholy of Resistance* and the book of short stories *The World Goes On*. The third book published in Serbian, Krasznahorkai's novel *Satantango* is mentioned in connection with publishing and translation ethics problems. The main problem that has left its mark on the reception of Krasznahorkai's works in Serbia stems from the discrepancy between the financial situation of the publishers and their excessive ambitions, which, in addition to specific literary translation problems, this study tries to circumvent.

Keywords: small languages, publishing policy, translation difficulties, translation ethics.

PREVODILAČKI IZAZOVI U DELIMA LASLA KRASNAHORKAIJA: PRILOZI IZUČAVANJU TEME

Studija se bavi teškoćama prevođenja dela Lasla Krasnahorkaija na srpski jezik, ne samo iz perspektive teorije i prakse prevoda, već uzimajući u obzir i situaciju na srpskom tržištu knjiga i izdavačku politiku zemlje. Tri su Krasnahorkaijeve knjige

do sada objavljene u srpskom prevodu, od kojih je dve preveo autor ove studije, tako da je određena doza subjektivnosti prilikom analize bila neizbežna. Kad je reč o prevodilačkim teškoćama i o „zanatskim tajnama“, ovde će o njima biti reči samo kad je reč o ova dva dela – romanu *Melanholija otpora* i zbirci priča *Ide svet*. Treća Krasnahorkaijeva knjiga prevedena na srpski jezik – roman *Satantango* – pominje se ovde u svetlu izdavačkih problema i pitanja iz domena prevodilačke etike. Glavni problem koji obeležava srpsku recepciju Krasnahorkaijevih dela proizilazi iz kontrasta između materijalnog položaja izdavača i njihovih preteranih ambicija. To je oblast na koju, osim na konkretne prevodilačke probleme, pokušava da ukaže ova studija. *Ključne reči*: mali jezici, izdavačka politika, prevodilačke teškoće, etika prevoda

A kézirat leadásának ideje: 2021. máj. 1.

Közlésre elfogadva: 2021. jún. 20.